

Мирослав Беззуб'як

РЕАКТУАЛІЗАЦІЯ ТОТАЛІТАРНОЇ КРИТИКИ ЛІБЕРАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Тотальне заперечення тоталітаризму є одним із його проявів — свідченням того, що він може відродитися, чи, навіть доказом того, що він не вмирав. Абсолютно заперечувати минуле — так само безглуздо, як і намагатися створити абсолютно нове утопічне майбутнє. Отож, слід визнати, що загроза тоталітарного ренесансу ще тривалий історичний час супроводжуватиме перехідні суспільства. Задля уникнення цієї загрози тверезий реалістський погляд є набагато важливішим, ніж нескінченні ідеологічні прокляття в бік «ганебного минулого», адже невідомо, від чийого імені ці анафеми виголошуються — можливо, від імені нового тоталітаризму, котрий приховується за критикою тоталітаризмів колишніх. Зрештою, все ще відкритим залишається питання: «Хто переміг у «Холодній війні» — людяність і здоровий глузд чи тоталітарний лібералізм?». Нетерпиме нав'язування ліберально-демократичних та ліберально-ринкових моделей суспільного устрою народам, які не те що проти цих моделей, але взагалі не розуміють, що від них вимагають нинішні «володарі світу», доводить, що людство ще остаточно не розпрощалося зі своїм тоталітарним минулим, отримавши, замість трьох тоталітаризмів, один — ніким не стримуваний ліберальний.

Сучасні міжнародні відносини є однополярними не лише в економічному та політичному сенсі, але й ідеологічному, причому, можливо, саме ідеологічний сенс домінує. Світова спільнота дедалі більше вростає у вибудовану за ліберально-демократичними стандартами нормативно-інституційну структуру, яка є не стільки засобом підтримання глобального порядку, скільки засобом домінування ліберальних демократій. У такому глобальному домінуванні немає нічого дивного. Врешті-решт, усі відомі до сьогодні системи міжнародних відносин мали ієрархічну структуру, вершину якої посідали великі держави. В національних політичних спільнотах також завжди існували домінуючі та підлеглі суспільні групи. Така ситуація цілком зрозуміла, оскільки йдеться про одну з головних форм підтримання соціального порядку — «порядок через ієрархію». Недосконалість людини та людських спільнот зробили ієрархічний устрій найефективнішим засобом соціального впорядкування. Проблема в іншому: ще ніколи ця ієрархічна рутинна порядкотворення не поєднувалася з глобальними спробами нав'язати розмаїтому світові уніфіковані стандарти соціального мислення та соціальної організації, тобто запровадити у світі суцільне «єднотворство» та «єдинострій».

Проект глобальної уніфікації людства є по суті тоталітарним, незалежно від того, в рамках якої ідеології та під якими ідеологічними гаслами він здійснюється. Тоталітаризм завжди висував абсолютні, а отже, й нездійсненні історичні цілі, йшов на будь-які жертви задля їх втілення. Тоталітарна діяльність просто передбачає прагнення здійснити неможливе, так само як і передбачає незліченні жертви з боку тих, хто мав би жити в тій чи іншій версії «тоталітарного раю». Отже, відбувалося масове жертвування тими, кого планували оцчасливити. Тут доречно згадати одне з найвідоміших положень реалізму, згідно з яким спроба цілковито втілити абсолютний політичний ідеал рано чи пізно призведе до спалаху насильства та масових жертв. Таким чином, суто реалістське балансування між різними цінностями та різними «центрами сил» є набагато людинолюбнішим. Фанатична боротьба за втілення утопічного ідеалу є найкривавішим різновидом політичної боротьби. Вона значно кривавіша ніж боротьба, спрямована на підтримку політичної рівноваги, навіть якщо така підтримка потребує превентивної війни.

Сучасна світова спільнота уражена спалахами регіональних воєн та локальних конфліктів. Євроатлантичні держави та, передусім,

американський наддержавний гегемон мають прямий або опосередкований стосунок до всіх цих воєн і конфліктів. Однак: «За що провадяться ці воєнні дії; в ім'я яких ідеалів?». Відповідь очевидна: «В ім'я ідеалів ліберальної демократії». Нині чомусь прийнято вважати соціалістичну орієнтацію відсталої, архаїчної, традиціоналістської країни смішною, в той час як ліберально-демократична зорієнтованість вважається вищим політичним благом та єдиною можливою історичною перспективою. Втрачається відчуття безглуздості обох ситуацій, коли конкретний народ — продукт власної історії — примушують жити за вигаданими й чужорідними стандартами.

Криваві війни в Іраку, на Балканах і Близькому Сході; спалах глобального тероризму; запровадження в більшості країн напівпериферії маріонеткових та недієздатних політичних режимів, здатних існувати лише завдяки зовнішній підтримці; новий виток ядерного протистояння (тільки вже більш фрагментарного і менш контрольованого) — ось лише невеликий перелік «благ», що приніс людству ліберальний тоталітаризм. «Великі обіцянки» ліберальної демократії так і залишились обіцянками чи, радше, замінили собою тоталітарні обіцянки комунізму, а новонавернені в ліберальну демократію народи напівпериферії стали на шлях побудови ринку й демократії — шлях так само безнадійний, як і шлях побудови комунізму.

Парадоксально, але найпотужніші ідейні засоби критики одного тоталітаризму надаються його ж тоталітарними опонентами, позаяк фанатизм та нетерпимість до ідейних ворогів не лише засліплює, але й мобілізує. Це так само парадоксально, як і те, що реально-історичний світ, в якому співіснувало декілька реально-історичних тоталітаризмів, був хоч трохи, але вільнішим від світу, в якому безальтернативно запанував один єдиний тоталітаризм. Боротьба тоталітаристів — це боротьба сліпців, боротьба безкомпромісна, боротьба на виживання, боротьба із застосуванням усіх можливих і неможливих аргументів та аргументацій, боротьба на знищення. Одним з найвидатніших продуктів цієї боротьби є той безкомпромісний критицизм, який постійно панував в ідеологічних відносинах між трьома осередками глобального тоталітаризму і час від часу виливався у криваві бійні між їх апологетами на міжнародній арені. Найлютіші вороги найкраще знають одне одного. Крім того, вони дуже подібні, а відомо, що подібне — мало сумісне. Нормальна і гуманна людина-політична ніколи не

зможє розкритикувати тоталітарну практику так, як це зробить один конкретно-історичний тоталітарист, коли йдеться про інший різновид конкретно-історичного тоталітаризму.

Нормальна і гуманна людина-політична завжди шукатиме компромісу і шляхів примирення. Проте чи можливий компроміс та примирення з фанатиками та фундаменталізмом? Нормальна й гуманна людина-політична завжди залишатиме тоталітаристу місце в політиці та історії. Та чи змириться цей тоталітарист з існуванням інших політичних переконань та інших політичних практик? Тому слід розумно, не встряваючи у тотальну війну релігійних фанатиків від тоталітаризму, скористатися з результатів цієї війни, серед яких один з найважливіших — взаємна тоталітарна критика. Зрештою, зміст цієї критики є частиною ідейного спадку людства, до якого слід ставитися бережливо й з пошаною.

Критичне використання тоталітарного ідейного спадку вимагає виконання двох головних умов: по-перше, передусім потрібно критикувати не тіні вчорашніх тоталітаризмів, а практику тоталітаризму «живого», котрий становить реальну політичну загрозу і потребує відвертого викриття, особливо, якщо він звинувачує в тоталітаризмові своїх колишніх опонентів; по-друге, зосередившись на критиці глобальних тоталітарних практик, не треба ігнорувати загрозу можливості виникнення дрібненьких національних «тоталітаризмиків», що вміло ховаються за тією ж, надзвичайно етнічно привабливою, «національною ідеєю».

Ліберальна демократія завжди була об'єктом жорсткої та безкомпромісної критики головних тоталітарних опонентів ліберального тоталітаризму — комуністів та фашистів. Усі їх критичні аргументи можуть бути згрупованими в два класи — структурний та функціональний. Структурні закиди ліберальній демократії ґрунтувалися на дуальності її структурної будови — існуванні реальних (ресурсно-стратифікаційних) структур та структур формально-інституційних. Перші породжують другі, а другі захищають та «камуфлюють» перші.

Формальна демократія і формальна свобода є породженням реальної нерівності та реального елітаризму. Структурно критикуючи ліберальну демократію, комуністичні й фашистські тоталітаристи стверджують: М. Бухарін: «Парламент слугує, значною мірою, декорацією, де ухвалюються вже заздалегідь підготовлені в підприємницьких організаціях рішення і де колективна воля всієї згуртованої буржуазії віднаходить лише своє формальне

закріплення»¹. А. Гітлер: «Ідеалом сучасного демократичного парламентаризму є не зібрання мудреців, а натовп ідейно залежних нулів, керувати якими в певному напрямку буде тим легше, чим обмеженіші ці люди»². В. Ленін: «Буржуазна демократія, ... завжди залишається — і при капіталізмі не може не залишатись — вузькою, урізаною, фальшивою, лицемірною, раєм для багатих, пасткою і обманом для експлуатованих, для бідних»³ чи «...біржа і банкіри *тим більше* підпорядковують собі буржуазні парламенти, *чим сильніше* розвинута демократія»⁴. Б. Муссоліні: «Можна визначити демократичні режими тим, що при них, час від часу, народу надається ілюзія власного суверенітету, хоча насправді як дійсний, справжній суверенітет ґрунтується на інших силах, часто без короля, але з абсолютнішими, тиранічнішими і руйнівнішими королями, аніж єдиний король, навіть якщо він тиран»⁵; А. Розенберг: «У повсякденному житті вибори президента і кайзера, які здійснюються безпосередньо 70 мільйонами — це тільки питання грошового мішка. Звідсіля випливає, що в 99 випадках зі 100 на чолі виявиться не справді народний вождь, а службовець біржі чи, взагалі, грошей»⁶; Й. Сталін: «Демократія при капіталізмі — це демократія капіталістична, демократія експлуаторської меншості, яка ґрунтується на обмеженні прав експлуатованої більшості і спрямована проти цієї більшості»⁷. Таким чином, тоталітарні критики ліберальної демократії, передусім, наголошують взаємозв'язок та взаємодоповнення реальних ресурсно-стратифікаційних структур цього суспільного устрою з його формально-інституційними структурами, вважаючи формальну демократію породженням реальної нерівності.

Функціонування ліберальної демократії відбувається через взаємодію цих двох типів структур (реально-ієрархічних та формально-рівних), через їх взаємоперетворення, через їх взаємодоповнення. Відповідно й функціональні закиди комуністичних та фашистських тоталітаристів тоталітаристам ліберальним стосуються тих методів, якими реальна нерівність поєднується в ліберальній демократії, з формальною свободою. Серед означених методів теоретики комуністичного та фашистського тоталітаризмів виокремлюють: метод «ненажерства і матеріального задоволення»; «маніпуляції громадською думкою»; «інтелектуального та культурного усереднення»; «тотального комфорту та квазістабільності»; «часткової участі в політичному процесі та ілюзії участі в політичному процесі»; «масового обману»; «корупції»; «штучних перешкод».

Перший метод має на увазі Б. Муссоліні, коли відкидає матеріалістичне розуміння частя лібералами, стверджуючи, що саме таке розуміння робить людське життя простим і суто рослинним, зорієнтованим винятково на задоволення й насичення⁸.

Наступний метод — «метод маніпуляції громадською думкою» — є одним з найдієвіших, про що, передусім, свідчить сумний історичний досвід посткомуністичних ліберально-демократичних олігархій. У цих політичних системах східноєвропейської напівпериферії вже традиційною стала технологія масового навіювання, передусім, через засоби масової комунікації. Звичка постійно застосовувати цю технологію та віра в її надефективність доволі часто призводить до абсурдних ситуацій, коли для того, аби, наприклад, вступити до безпекового альянсу, вважають за необхідне не готуватися тривалий час до цього вступу (не кажучи вже про критичний аналіз його потрібності), а всього лиш шляхом пропагандистського навіювання, змінити стан громадської думки на користь цього безпекового альянсу. В цьому сенсі А. Гітлер слушно зауважує, що так звана громадська думка, є результатом, так званої просвітницької роботи, тобто результатом «промивання мізків»⁹. Він також слушно відзначає роль преси в справі маніпуляції громадською думкою: «... «праця» найбездарнішого газетного писака у нас нині вважається значно «вищою» від праці, скажімо, найінтелегентнішого робітника, зайнятого в точній механіці»¹⁰ [2, с. 434]. Знову спадає на думку приклад посткомуністичних олігархій, у більшості з яких внаслідок ринкових та демократичних «реформ» було знищено кадровий і технологічний потенціал військово-промислового комплексу, а натомість збережено один з найганебніших залишків «холодної війни» — ідеологічно-пропагандистський комплекс, представники якого зі служби комуністичному тоталітаризму цілком успішно перейшли на службу тоталітаризму ліберальному. В цих посткомуністичних країнах праця продажного писака та ідеологічного лакея справді цінується набагато вище, ніж праця досвідченого інженера чи висококваліфікованого робітника. Питання маніпулятивного застосування засобів масової комунікації порушував і В. Ленін, наголошуючи аспект корумпованості цих засобів: «Капіталісти називають свободою друку свободу підкупу друкованих засобів багатими, свободу використовувати багатство для фабрикування і підробки так званої громадської думки»¹¹.

Метод «інтелектуального та культурного усереднення» полягає: по-перше, в штучному заниженні культурно-освітнього рівня біль-

пості громадян — усередненні й уніфікації соціальної культури і колективного інтелекту; по-друге, в усуненні та нейтралізації особистісних якостей та цілісних особистостей, котрі піднімаються над цим середньо-споживчим культурно-інтелектуальним рівнем. У цьому сенсі А. Гітлер стверджує: «Скоріше верблюд пройде крізь вушко голки, аніж велика людина буде «відкрита» шляхом виборів»¹². Послідовне й тривале застосування ліберально-демократичної технології «усереднення» може досить легко перетворити висококультурну націю з потужним потягом до наук, технологій і мистецтв на дегенеративну сукупність споживачів нескінченних серіалів і безглузвих «ток-шоу». Героїв же можна або скомпрометувати і морально знищити, або ж просто підступно вбити, звинувативши їх самих у власній смерті. Саме таку усереднену ліберально-демократичну більшість мав на думці А. Гітлер, коли стверджував: «Зберіть разом сто дурнів і ви аж ніяк не отримуєте одного розумного»¹³. Він також констатує, що люди з самостійним мисленням та незалежним характером не потрібні в уніфіковано-усередненому ліберально-демократичному середовищі — тут вони лише заважають¹⁴. Якісно нівельоване суспільство є суспільством, яким керують недієздатні духовні пігмеї, про котрих А. Гітлер говорив: «Чим дрібніший... отакий духовний карлик і політичний торгаш, чим ясніше йому самому його власне убозтво, тим більше він цінуватиме ту систему, яка зовсім не вимагає від нього ані геніальності, ані сили велетня, яка взагалі цінує хитрість сільського старости вище аніж мудрість Перикла»¹⁵.

Метод «тотального комфорту та квазістабільності», відзначається тим, що про мир і злагоду найбільше і найкрасномовніше говорять за умов ліберальної демократії. Цьому політичному устрою його ж ідеологи приписують історично безпрецедентну миролюбність, якої так і не зрозуміли іракці, серби, афганці. Стосовно цієї надмиролюбності ліберально-демократичного устрою, яка є не більше ніж ще одним засобом придушення опору та виправдання власного насильства, А. Гітлер зауважує: «Гасло збереження «тиші й порядку» смішне. В кращому разі, воно може тільки забезпечити «тихе» шахрайство і грабунок»¹⁶. Ця гітлерівська думка стосується «веймарської» України не меншою мірою, ніж Веймарської Німеччини, а можливо й більше. Б. Муссоліні, іронізуючи з приводу «особливої» миролюбності лібералізму, виголошував: «Накопичивши нескінченну кількість гордієвих вузлів, ліберальне століття намагається виплутатися через гекатомбу війни. Ніколи

жодна релігія не накладала такої величезної жертви. Боги лібералізму прагнуть крові?»¹⁷ [5, с. 34].

Метод «часткової участі в політичному процесі та ілюзії участі в політичному процесі» задіюється з метою переконати більшість громадськості в тому, що саме вона і є джерелом влади та може хоч що небудь вирішувати в політичному житті й має хоч якийсь вплив на політичне управління. Натомість, за В. Леніним, нижчі класи лише обирають, яка з політичних груп вищих класів пригнічуватиме їх в період між виборами¹⁸. Особливо така ситуація вочевиднюється політичною практикою олігархічних ліберальних демократій напівпериферії, в яких представники кланово-клетократичних партійок безпардонно чергуються при владі, розігруючи театральні парламентські баталії та, навіть здійснюючи один проти одного кумедно-незграбні «революції». В цьому сенсі немає нічого зворушливішого та водночас кумеднішого, ніж розмова на виборчій дільниці двох зубожілих та упосліджених українських громадян про те, хто стане наступним Президентом, а хто Головою Верховної ради, а хто Прем'єр-міністром. Маріонетковий характер ліберально-демократичної політики, який насправді є таким, принаймні в її посткомуністично-напівпериферійній (олігархічній) версії, акцентував той самий В. Ленін: «Сила капіталу — все, біржа — все, а парламент, вибори — це маріонетки, ляльки...»¹⁹.

Метод «масового обману» відзначався В. Леніним. На його думку, в демократіях, політика ніколи не робиться відкрито і чим розвиненіший функціональний механізм цієї демократії, тим витонченіший обман²⁰. У посткомуністичних ліберально-демократичних олігархіях, брехливість політиків стала нормою, від них уже ніхто не сподівається не те що виконання передвиборчих обіцянок, але хоча б слова правди. Правдивими вони можуть стати лише в одному випадку — коли зраджують один одного під загрозою скандалу і розправи. Оця їх взаємна «зрадливість — правдивість» і є одним з небагатьох позитивних «здобутків» напівпериферійних ліберальних демократій.

Метод «корупції» — надзвичайно дієвий засіб домінування в ліберальних демократіях, які характеризуються широким спектром корупційних практик — від підкупу протестних груп до підкупу політиків і журналістів. Проте справжній підкуп можуть дозволити собі переважно багаті ліберальні демократії. Бідні олігархічні ліберальні демократії напівпериферії спроможні лише

на «точковий» підкуп окремих політично значущих фігур, частіше звертаючись до репресій (незаконне засудження, моральний терор, політичне вбивство) та компрометації. Власне сама олігархічна верхівка цих політичних систем підкуповується зовнішніми силами, поступово перетворюючись на їх маріонеток.

Метод «штучних перешкод». Про нього говорить В. Ленін, коли стверджує, що на шляху участі «трудоючих мас» в буржуазному парламенті стоять тисячі дрібних перешкод, які своєю сукупною дією унеможливають таку участь. Громадянин ліберальної демократії може заплутатися в складній мережі правових, економічних, політичних, моральних, культурних вимог і стати цілковито бездіяльним через свою неспроможність усі ці вимоги виконати, оскільки: «Не буває і не може бути при капіталізмі «дійсних» свобод для експлуатованих, хоча б тому, що приміщення, типографії, склади паперу і т. ін., необхідні для використання «свобод», є привілеєм експлуататорів»²¹. Таким чином, висунути до громадянина-виборця якомога більше дрібних вимог, максимально позбавивши його можливостей виконати ці вимоги — найкращий спосіб позбавити такого громадянина-виборця політичного впливу.

Відмінність між реальними ресурсно-стратифікаційними ієрархіями ліберальних демократій та їх формальними структурами є очевидною. Тут навіть виокремлені вище методи взаємоконвертації та взаємодоповнення цих двох типів структур не можуть цілковито знівелювати відмінність між ними. Саме тому потрібен свого роду засіб «засліплення», який би приховав суперечність реальної нерівності й залежності та формальної рівності й свободи. Таким засобом постає тоталітарна ідеологія. «Сліпа» віра в тоталітарні ідеали не дає можливості побачити реальну суперечність реального тоталітаризму. Причому, це стосується і тоталітаризму ліберального, і тоталітаризму фашистського, і тоталітаризму комуністичного. В цьому сенсі показово, що ані комуністи, ані фашисти не відкидали цілковито демократію, а навпаки, претендували на те, що справжня демократія є можливою лише в рамках комунізму чи фашизму. Так, Б. Муссоліні стверджував, що фашизм: «...є справжньою формою демократії, якщо народ розуміти, як і належить — якісно, а не кількісно, тобто як найбільш потужну моральну, істинну і послідовну ідею. Ця ідея втілюється в народі через свідомість і волю небагатьох, навіть одного і, як ідеал, прагне втілитись у свідомості і волі всіх»²². Подібним чином, комуністи доводили, що істинною демократією є виключно та демократія,

яка «розцвітає» лише за умов комунізму²³. Однак комуністична та фашистська демократії так само були позначені суперечністю між реальними ресурсно-стратифікаційними та формально-демократичними нормативно-інституційними структурами. Зрештою, яка різниця, хто домінує в рамках тоталітарного політичного устрою — купка капіталістів — плутократів чи купка партійних вождів і магів фашистського або ж комуністичного політичного культу. В обох випадках демократія для більшості громадян, залишатиметься «порожньою» формальністю. Всім трьом тоталітаризмам притаманна суперечність між реальністю та формальністю, яка вирішується суто ідеологічним чином — через «сліпу» (релігійну) віру у відповідні тоталітарні ідеали.

Тоталітаризм — ліберальний, комуністичний, фашистський — є спокусою. Дуже легко, критикуючи один тоталітаризм засобом іншого, самому стати тоталітаристом. Цілісний тоталітарний світогляд «засліплює», дає «чарівну» можливість не помічати реальних проблем реальних суспільств. Разом з тим, релігійні війни тоталітарних фанатиків є джерелом аргументів для тверезомислячої та гуманної людини-політичної.

¹ Бухарин Н. И. Проблемы теории и практики социализма. — М.: Политиздат, 1989. — С. 83.

² Гитлер А. Моя борьба. — Х: ООО «Свитовид», 2003. — С. 89–90.

³ Ленин В. И. Пролетарская революция и ренегат Каутский // Избранные произведения В 4-х т. Т. 3. — М.: Политиздат, 1986. — С. 310.

⁴ Ленин В. И. Пролетарская революция и ренегат Каутский // Избранные произведения В 4-х т. Т. 3. — М.: Политиздат, 1986. — С. 312.

⁵ Муссолини Б. Доктрина фашизма. — Триасъ, 1995. — с. 30

⁶ Розенберг А. Миф XX века: Оценка духовно-интеллектуальной борьбы фигур нашего времени. — Таллин: «Shildex», 1998. — С. 398–399.

⁷ Сталин И. Об основаниях Ленинизма // Вопросы Ленинизма. — М.: Госполитиздат, 1952. — С. 30.

⁸ Муссолини Б. Указ. соч. — С. 29.

⁹ Гитлер А. Указ. соч. — С. 84.

¹⁰ Там само. — С. 434.

¹¹ Ленин В. И. Тезисы и доклад о буржуазной демократии и диктатуре пролетариата 4 марта // Избранные произведения В 4-х т. Т. 3. — М.: Политиздат, 1986. — С. 381.

¹² Гитлер А. Указ. соч. — С. 87.

¹³ Там само. — С. 81.

¹⁴ Там само. — С. 281–282.

¹⁵ Там само. — С. 80.

¹⁶ Гитлер А. Указ. соч. — С. 397.

¹⁷ Муссолини Б. Указ. соч. — С. 34.

¹⁸ Ленин В. И. Тезисы и доклад о буржуазной демократии и диктатуре пролетариата 4 марта // Избранные произведения В 4-х т. Т. 3. — М.: Политиздат, 1986. — С. 380

¹⁹ Ленин В. И. О государстве // Избранные произведения В 4-х т. Т. 3. — М.: Политиздат, 1986. — С. 489

²⁰ Ленин В. И. Пролетарская революция и ренегат Каутский // Избранные произведения В 4-х т. Т. 3. — М.: Политиздат, 1986. — С. 313

²¹ Сталин И. Указ. соч. — С. 30.

²² Муссолини Б. Указ. соч. — С. 16

²³ Ленин В. И. Государство и революция // Избранные произведения В 4-х т. Т. 2. — М.: Политиздат, 1986. — С. 387.